

Anna Grosser-Rilke'nin *İstanbul'da Bir Hoş Sada – Avrupa Saraylarından Yıldız'a* Adlı Seyahatnamesindeki Türk İmgesi

The Turkish Image in Anna Grosser-Rilke's Travel Book *A Pleasant Sada in Istanbul – From European Palaces to Yıldız*

Erkan ZENGİN¹ , Aybike KAHRAMAN²

¹Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: E.Z. 0000-0002-3306-839X;
A.K. 0000-0002-1393-6196

Corresponding author:

Erkan ZENGİN,
Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Alman Dili ve Edebiyatı, Bölümü, Beytepe
Kampusu, Ankara, Türkiye
E-mail: ezengin@hacettepe.edu.tr

Submitted: 10.10.2022

Revision Requested: 20.10.2022

Last Revision Received: 24.10.2022

Accepted: 25.10.2022

Citation: Zengin, E., & Kahraman, A. (2022). Anna Grosser-Rilke'nin *İstanbul'da Bir Hoş Sada – Avrupa Saraylarından Yıldız'a* adlı seyahatnamesindeki Türk imgesi. *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi - Studien zur deutschen Sprache und Literatur*, 48, 61-76. <https://doi.org/10.26650/sdsl2022-1186997>

öz

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile Alman İmparatorluğu arasında kurulan yakın ekonomik, siyasi ve askeri ilişkiler iki imparatorluk arasında ittifakın oluşmasına vesile olmuştur. Bununla birlikte bu alanlarda bağları güçlendirmek adına göç süreci başlamıştır. Daha çok askeri alandaki bu göç süreci, Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı topraklarına yerleşme ve orada güçlenme düşüncesi temelinde gerçekleşmiştir. 19. yüzyılda başlayan göç ve Osmanlı topraklarına yerleşme düşüncesi, I. Dünya Savaşı'nın yenilgisiyle sona ermiştir. I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu yıkılana kadar her alanda birlikte hareket ettikleri söylenebilir. Bu süreç zarfında iki imparatorluk arasındaki ekonomik, siyasi ve askeri paylaşımın yanı sıra iki halk arasındaki etkileşim de yoğun bir biçimde görülmektedir. Özellikle seyahatnamelerde kaleme alınan bireysel tecrübeler, o döneme ışık tutmaktadır. Ağırlıklı olarak askeri göç olması nedeniyle o döneme ait birçok seyahatname, erkekler tarafından kaleme alınmıştır. Bu noktada Anna Grosser-Rilke, dönemin diğer seyyahlarından ayrılmaktadır. Rilke, hem bir kadın olması hem de askeri kökenli olmaması nedeniyle yazın dünyasına farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Eşinin ölümünden sonra İstanbul'da birlikte kurmuş oldukları *Agence de Constantinople* haber ajansının yönetimine geçen Grosser-Rilke, Türk halkını birçok yönünden yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Bu çalışmada Grosser-Rilke'nin kaleme almış olduğu *İstanbul'da Bir Hoş Sada – Avrupa Saraylarından Yıldız'a* adlı seyahatnamesindeki Türk imgesi ortaya çıkarmaya çalışılacaktır. Bu sebeple imgebilim açısından salt oluşan imgeyi değil, o imgenin birey ve o bireyin temsil ettiği grup veya toplu arasındaki ilişkileri de ortaya çıkarmak amaçlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anna Grosser-Rilke, Seyahatname, İmge, Türk, Osmanlı İmparatorluğu

ABSTRACT (ENGLISH)

The close economic, political and military relations established between the Ottoman and the German Empire in the 19th century led to the establishment of an alliance between both empires. In this process, especially from the military point of view, the German Empire was dominated by the idea of establishing itself in the Ottoman Empire, but came to an end as a strategy after the defeat of both allies in

the First World War. In addition to the cooperation between the two empires during this whole historical process, we also see the interaction between the two people. In particular, the personal experiences written down in several travelogues shed light on that period. Due to the predominantly military cooperation, many travelogues of that period are written by men. At this point Anna Grosser-Rilke diverges. Her writings offer a different perspective, both because she is a woman and because she has no military background. After the death of her husband, Grosser-Rilke took over the management of the "Agence de Constantinople" news agency that they had established in Istanbul. Thus, she had the opportunity to get to know the Turkish people more closely. In this study, we will try to reveal the Turkish image in Grosser-Rilke's travel book "A Pleasant Sada in Istanbul – From European Palaces to Yıldız." In terms of imagology, it will be aimed to reveal not only the image formed, but also the relations between the individual and the group or society that that individual represents.

Keywords: Anna Grosser-Rilke, Travelogue, Imagology, Turkish, Ottoman Empire

EXTENDED ABSTRACT

The close economic, political and military relations established between the Ottoman Empire and the German Empire in the 19th century led to the formation of an alliance between the two Empire. In this period, this migration process took place intensively in the military field, with the idea of the German Empire settling in the Ottoman lands and getting stronger there. During this process, in addition to the economic, political and military sharing between the two empires, the interaction between the two peoples is also seen intensely. Especially the individual experiences written in the travel books shed light on the reason why the Germans went to the Ottoman lands and the life in that period in many aspects. It is seen that many travelogues of that period were written by men, mainly due to military immigration. At this point, Anna Grosser-Rilke differs from other travelers of the period. Rilke offers a different perspective to the literary world, both because she is a woman and because she is not of a military background. After the death of her husband, Grosser-Rilke took over the management of the 'Agence de Constantinople' news agency, which they founded together in Istanbul, and had the opportunity to get to know the Turkish people closely in many aspects. The fact that the author is at the center of the work as a traveler and narrator establishes a natural bond between the books. This bond will be examined in terms of imagology. The concept of image, which comes from the Latin *imago*, is briefly defined as the imaginary or image of an object perceived by the sense organs, reflected in the consciousness. As it can be understood from here, the image is formed depending on the relationship between the individual and the object. One of the cornerstones of this study is to reveal the mentality of the person who imagines these images: The image of the Other is produced always at least partly by the author's subjective observation. It is not just an 'other' at stake, but also the reflection of the self and the society connected to the other. For this reason, in terms of imagology, it is aimed to reveal not only the formed image, but also the relations

between the individual and the group or society that that individual represents. In this main quest, especially repetitive images and the specific aspects of those images are to be revealed. The main reason for choosing a female writer in this study is to reveal a female writer's point of view rather than just revealing a masculine point of view. It will be tried to reveal the difference between the "real" and "reflected", as Edward Said once said. Of course, the aim is not to show the difference between male and female travelers, but to evade a purely masculine point of view, in order to approach the images of the author from a different point of view.

We see that the first title, Sultan, is reflected within the framework of 'Eastern despotism' in a 'foggy image of the East'. The author also refers to the common discourses in Europe to strengthen her view. To give an example, we can give 'the sick man in the Bosphorus'. This expression posits the discourse of Europe in the center and thus adds 'realism' to the Turkish image of the Europeans as a universal truth. However, when we look at the definitions under the title of the Turkish people, the image moves away from the European discourse, as stated by Louis Massignon. The discourse of my 'kind-hearted Turks' in her travel book sums up this positive approach to the Turkish people and the bond she established in the best way. Thus, she also moved away from the evaluation of the Turks as 'barbarian' that was common in Europe, especially until the 19th century. The author often compares the Turkish women with the women in Europe, especially when describing them. Here she frequently emphasizes that Turkish women live in a golden prison and that the Turkish women can't go out alone. The author, who often compares the life of Turkish women with the life of women in Europe, emphasizes the freedom of life in Europe. Thus, she stays within the framework of the notions of 'us' and the 'other'. The superiority of the woman in Europe, especially regarding her lifestyle, is obvious for the author. All in all, we can say that already with its title, this travelogue differs from many other travel books. Especially, because in this period of the Ottoman Empire, it was very difficult (for men) to observe women's lives or to communicate with them, since as a woman the author could gather much more information than men, who on top were mainly from the military.

Giriş

Osmanlı Devleti 1299'da kurulmuş ve duraklama devrine (1579-1699) kadar sürekli olarak büyümüştür. 19. yüzyıl ise Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma devri olarak bilinmektedir. İnalçık, bu dönemde özellikle İmparatorluk'taki Hıristiyan toplumların memnuniyetsiz olduğundan ve zorla itaat altında tutulduklarından bahsetmektedir (İnalçık, 2021, s. 195). Fransız İhtilali ile birlikte yabancı milletler arasında yaygınlaşan milliyetçilik akımı da onların Osmanlı İmparatorluğu'ndan uzaklaşmalarına yol açmıştır. Bu kopmalar, imparatorluğun çöküşünü hızlandıran unsurlardan biri olmuştur. Bu sebepten II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla birlikte ilk anayasal rejim çalışmaları başlamış, fakat kısa bir süre sonra Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle bu çalışmalara ara verilmiştir. Bundan dolayı Abdülhamid'in Meşrutiyeti ilan etmek için Osmanlı aydınlarla yapmış olduğu pazarlıkta dürüst olmadığı vurgulanmaktadır (Armaoğlu, 2019, s. 38). Birçok dönemde olduğu gibi bu dönemde de Osmanlı İmparatorluğu kendini tehlikelerden korumak için denge politikası izlemiştir. Zira 1888-1918 yılları arasında Almanya'ya dayanarak bir denge sağlamayı ve böylece imparatorluğun yıkılmasını önlemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Albayrak, makalesinde Abdülhamid'in Alman İmparatorluğu'nun gücünden yararlanmak istemiş olabileceğini öne sürmektedir (Albayrak, 1995, s. 4). Diğer taraftan da Almanların, Prusya Krallığı döneminden bu yana Osmanlı İmparatorluğu'nu stratejik konumu gereği önemsedikleri bilinmektedir. Buna paralel olarak Ortaylı, kitabında 18. Yüzyılda iktisatçı List'in Alman tekniklerini kullanarak Ortadoğu'nun zenginliklerinden faydalanma ve Moltke'nin Alman göçmenleri Tuna eyaletine yerleştirme önerilerini vurgulamaktadır (Ortaylı, 2020, s. 50). Bununla birlikte 19. yüzyılda II. Wilhelm'in Osmanlı'ya yakınlaşmasının amaçlarından birinin, İngiltere'nin yolunu kesip Basra Körfezi'ne ulaşmak ve bu vesileyle Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi'ni öne sürmek olduğu söylenmektedir. Bu bağlamda 19. yüzyılda Osmanlı topraklarına yerleşme ve güçlenme düşüncesiyle birlikte göçler başlamıştır. Her iki imparatorluk da 19. yüzyıldan itibaren 1. Dünya Savaşı sonunda yıkılana kadar birlikte hareket etmiştir. Bu vesileyle ise birçok seyahatname günümüze değin ulaşmıştır.

O dönemde özellikle Almanların kaleme almış olduğu seyahatnameler, Almanların Osmanlı topraklarına gitme sebebine ve orada kurulan ilişkiler bağlamında birçok yönüyle o dönemdeki yaşama ilişkin bir resim çizmektedir. Seyahatname, genel bir tanım ile '*bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eser*' (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, İnternet Kaynak: Ziyaret: 07.07.2022) olarak karşımıza çıkmaktadır. Seyahat kelimesi Arapça *seyh* kökünden türemiştir ve *suyun yeryüzünde sürekli akması* anlamını

taşımaktadır. Dolayısıyla dünyada su gibi gezen kişilere seyyah adı verilmiştir (Çağrı, 2009, s. 7). Kelimenin kökeni *gezmek, yürüme, yolculuk* anlamlarını taşıyan Arapça *seyahat (siyahat)* ve mektup anlamındaki Farsça *name* kelimelerinden oluşmaktadır ve Türkçeye *gezi mektubu/eseri* olarak çevrilebilir. Seyahat ile yakın anlamda olan Arapça *rihle, seyr ve sefer* kelimeleri de bulunmaktadır. Rihle ise seyahatten farklı olarak *'bir yerden bir yere geç etme'* anlamından kullanılmaktadır (Yazıcı, 2009, s. 9). Başta da belirttiğimiz üzere bir seyyah edindiği bilgi ve izlenimlerini başkalarına eserleri aracılığıyla aktarmaktadır ve bu özellikleri ile turistlerden ayrılmaktadır. Seyyahlar birçok amaç için seyahat etmektedirler. Bunlar arasında ticari ya da siyasi amaçlar örnek olarak verilebilir. Ayrıca yazarlar nesnel taraflarıyla bilirse dahi seyahatnameler önyargılar içerebilir.

Seyahatnameler, hâtıranın bir alt türü olmasıyla birlikte günlük, biyografi, otobiyografi ve hatırat ile yakından ilişkilidir. Örneğin hatırat türünde çevre ve yer ön plandayken yazar arka planda kalabilmektedir. Seyahatnamelerde çevre hakkında edinilen bilgi ile daha çok yabancı bir yerdeki kişiler ve yazarın kendisi ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada ele aldığımız *İstanbul'da Bir Hoş Sada* eserinin seyahatname türünden olduğu söylenebilir. Anna Grosser-Rilke bu eserinde deneyimlediği önemli olaylara yer vermiştir. Özellikle İstanbul'da yaşadığı yılları ve oradaki gözlemlerini, gözlemleri sonucunda hissettiklerini ve düşüncelerini paylaşmıştır.

Eski zamanlardan beri seyahat, erkeklere ait bir çalışma sahası olarak görülmektedir (Habinger, 2006, s. 273). Erkekler denizcilik, tüccarlık veya bilim gibi farklı meslek gruplarının gereği olarak yolculuk etmiştir. Bu zamanlarda kadına annelik gibi roller verildiği için bu alanda fazla görülmemiştir. Erkeğin eğitimi için gerekli görülen seyahatler, konu kadın olduğunda gereksiz olduğu ileri sürülmüştür (Weiß, 2002, s. 221), fakat bu, kadınların hiçbir zaman seyahat etmediği anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte kadınlar, katıldıkları seyahatlerde kılık değiştirmek zorunda kalmışlardır (Griep/Pelz, 1995, s. 266 aktaran Habinger, 2006, s. 274). Avrupa'daki kadınlar 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra okuma ve yazma becerilerini edinmeye başladıkları için gezi yazıları yazmaları ise daha büyük bir gelişme olarak görülmektedir (Weiß, 2002, s. 223). Bu gelişmeler aynı zamanda kadınlar için büyük bir cesaret gerektiren adım olmuştur. Bu dönemde bir kadın, seyahat etmek istediğinde toplum ve özellikle erkekler tarafından aşağılanmayı göze almış olmalıdır.

Yazılan eserlere baktığımızda bir kadın tarafından yazılan en eski Almanca gezi yazısı olarak Glückel von Hameln'e ait otobiyografisi karşımıza çıkmaktadır (Zemon, 1997).

Çalışmada ele alınacak olan eser de bir kadın tarafından kaleme alındığı için bir erkek seyyahın daha farklı bir noktada duracak ve dolayısıyla bize 19. yüzyıl İstanbul'una farklı bir bakış açısı sunacaktır. Seyahatname, kurgusu bakımından bir bütünlük oluşturur. Yazarın seyyah ve anlatıcı sıfatıyla eserin odağında yer alması, kitaplar arasında doğal bir bağ kurar".¹ Kurulan bu bağ burada imgebilimi açısından incelenecektir.

İmgebilim

Latince *imago*'dan gelen imge kavramı, kısaca duyu organlarının algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan hayali veya imajı olarak tanımlanmaktadır (Burdorf, Fasbender ve Moennighoff 2007, s. 86). Buradan anlaşılacağı üzere imge, bireyle nesne arasındaki ilişkiye bağlı olarak oluşmaktadır.

Hickethier, "*gerek av büyüğü, ruh çağırma ya da gerekse de tanrılara tapma seremonilerinde olsun imgenin verilmek istenileni yansıttığını*" (Hickethier, 1996, s. 42) iddia etmektedir. Hickethier'in vurguladığı nokta imgenin her zaman görsel kültürün bir parçasını temsil ettiğidir. Görüneni her zaman olduğu gibi yansıtmaktan ziyade onun nasıl görüldüğünü anlatmaya çalışmaktadır. Barnard görsel kültürü, insanın gördüğünü nasıl görmekte ve gördüğü şeyi nasıl yorumlamakta olduğu ile ilintili olarak tanımlamaktadır (Barnard, 2002, s. 58). Bu bağlamda imge, gerçek hayatta görünmeyen veya var olmayan varlığın kanıtıdır. Metin Cengiz *İmge Nedir* adlı kitabında şiir çerçevesinde irdelediği imge kavramını şu şekilde tanımlamaktadır:

En genel kullanımıyla imge bir nesne, bir varlık hakkında zihinsel tasarımıdır. Duyu yoluyla elde edilmiş varlık hakkındaki bu ilk resim, kopya ya da tasarım maddenin büyüklü bir türevi olan ve gizli labirentlere sahip olan bilinçte belirginleşir. Kısaca dış dünyanın, varlığın, gerçek ya da gerçekdışı bir şeyin ya da olgunun zihindeki tasarımına imge denir. Nesne hakkındaki bilgimiz böylece oluşur. İmge hakkındaki en genel tanım varlık hakkında bilgi edinmenin ilkesel biçimi olması yönündedir. Yani varlık hakkındaki bilincimiz onun imgesi, öznel tasarımıdır. (Cengiz, 2009, s. 7)

Nitekim sanat bir yandan gerçekliği yansıtırken, diğer taraftan da kendi gerçekliğini yaratır. Sanatla gerçeklik arasındaki bağ ne kadar güçlüyse sanatta imgelenen de o kadar

1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için Nuran Tezcan'ın 'Doğumunun 400. yılında Evliya Çelebi' (2011) adlı çalışmasına bakabilir. Buradaki tanımlama her ne kadar Evliya Çelebi bağlamında yapılmış olsa da Seyahatnamelerin genel yapısını ortaya koymaktadır.

inandırıcı olmaktadır. Bu durumda sanat sanki var olana hükmedip, onu kendine göre temsil ediyormuş izlenimi doğurur (Hickethier, 1996, s. 43). İmge bilim bu noktada diğer sosyal bilimlerin verilerini kendi içinde değerlendirip, incelenen kavrama, disiplinler arası bakış ve analiz olanağı verir:

Bir imgeyi yazar, toplum, ideolojiler, sosyal ve tarihsel olaylar, inançlar doğurur. İncelenecek olan imgeyi yalnız bir bilim dalının verilerine göre açıklamaya çalışmak onu oluşturan diğer faktörlerin göz ardı edilmesi anlamına gelebilir. Epistemolojik bir yöntem uygulanarak disiplinlerarası bir inceleme yapılmalıdır. Tarih, sosyoloji, teoloji, psikoloji, etnoloji ve politoloji gibi bilimlerin verilerinden faydalanarak imgenin oluşumundaki bütün faktörler göz önüne serilmelidir. (Ulağlı, 2006, s. 47)

Bu çalışmada temel taşlardan biri, oluşan imgeyle birlikte onu imgeleyen düşünce yapısını ortaya çıkartmaktır. Yani yazarın öznel algısıyla eserde yansıyan "Öteki" nin imgesini somutlaştırmaktır (Daşçığolu ve Gürses, 2012, s. 318). Bununla birlikte imgebilim açısından 'öteki'nin yansıması özellikle ben ve toplum arasındaki ilişkide derinlemesine irdelenecektir. Zira imgebilim açısından salt oluşan imge değil, o imgenin birey ve o bireyin temsil ettiği grup veya toplum arasındaki ilişkileri de önemli rol oynamaktadır. Bu temel doğrultusunda salt bir imgenin taşıdığı anlam üzerinde durulmayacaktır. İmgebilim açısından tekrarlanan imgeler ve o imgelerin hangi yönlerinin daha çok ortaya çıkarılmaya çalışıldığı üzerinde durulacaktır. Bu çalışmada kadın yazar seçilmesinin başlıca sebebi, salt bir eril bakış açısını ortaya koymaktan ziyade Türk imgesini bir kadın yazar açısından irdelemek ve onun geldiği toplumun görüşünü veya imgesini ne kadar eserinde yer verdiğini gözler önüne sermektir.

'İstanbul'da Bir Hoş Sada'

Daha önce bahsedildiği üzere irdelenecek olan eser, seyahatname türündedir. Dolayısıyla bu çalışmada ele aldığımız eser Grosser-Rilke'nin hayatı hakkında birçok bilgi edinilebilecek niteliktedir. Grosser-Rilke bu eserinde doğumundan başlayarak yaşamış olduğu önemli anlarını ve özellikle yolculuklarını gözler önüne sermiştir.

1853 yılında Melnik'de doğan Grosser-Rilke, babasının Teplitz'te bir demiryolu şirketinde iş bulmasıyla birlikte yaptığı ilk yolculuğuna eserinde yer vermiştir. Okula başlama çağına geldiğinde Avusturya'da eğitimin çok gelişmiş olmamasından dolayı bir rahipten ders aldığından bahseden Grosser-Rilke, aynı zamanda Fransızca dersi almıştır.

Ayrıca bu yıllarda yaşadıkları kentte bir müzik okulunun açılmasıyla birlikte piyano derslerini 6 yaşındayken almaya başlamıştır. 15 yaşında konservatuara girmek üzere Leipzig'e yolculuğa çıkmış ve Karl Reinecke'nin öğrencisi olmuştur. Mezun olduktan sonra birçok konser ve özel ders vererek geçimini sağlamıştır. Anna Grosser-Rilke eserinde Berlin, Münih, Nürnberg ve Zürih gibi yaptığı seyahatlerinden kısaca bahsetmektedir. Özellikle hayatında önemli bir yer edinen Weimar seyahati hakkında daha detaylı bir anlatımı bulunmaktadır. Burada uğraşları sonucu Liszt'in öğrencisi olmayı başarmıştır. Bu uğraşlar sonucunda etrafında daha tanınır hale gelmiştir. Liszt'in düzenlediği matinelere birinde Treuenfels ile tanışmış ve ileride de onunla evlenmiştir. Daha sonra birlikte Roma'ya yerleşmişlerdir, fakat burada da uzun süre kalmamışlardır. Zira Grosser-Rilke, eşinin ölümünden sonra tekrar ailesinin yanına dönmek zorunda kalmıştır. Grosser-Rilke yine İsviçre'ye yapmış olduğu bir seyahatinin onun için bir dönüm noktası olduğunu aktarmaktadır. Burada ikinci eşi olacak gazeteci Grosser ile tanışmıştır. Evlendikten sonra bir dönem Berlin'de yaşayan Grosser-Rilke, Dvorak ve Brahms gibi önemli isimlerle de tanışma fırsatı bulmuştur.

Çalışmanın odak noktasını 1888'de Grosser'in Köln Gazetesi tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nda görevlendirilmesi ile birlikte İstanbul'a taşınmaları oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kendine yeni bir çevre edinen Grosser-Rilke zaman zaman müzik geceleri düzenleyip müzik yapmayı sürdürmüş ise de Osmanlı'da müziğe gerekli önem verilmediğine dair düşüncelerine kitabında yer vermiştir. Ayrıca Yıldız Sarayı'nda konser vermek üzere Sultan Abdülhamit tarafından davet edilmiş ve orada Sultan tarafından bir madalya ile ödüllendirilmiştir. Eşinin ölümünden sonra İstanbul'da kurmuş olduğu *Agence de Constantinople* haber ajansının yönetimine geçmiş olan Grosser-Rilke, böylece kendini gazetecilik yaparken bulmuştur. İmparatorlukta kendi ayakları üzerinde duran bir kadın olan Grosser-Rilke bir süre daha mesleğini icra edebilmiş, fakat I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte, diğer Alman ve Avusturyalılar gibi sınır dışı edilmiş ve söz konusu seyahatname kitabını da Almanya'da hayatını sürdürürken kaleme almıştır. Grosser-Rilke, İstanbul'da yaşadığı kısa süre içerisinde birçok insanla tanışma ve İstanbul'u bütünüyle görme fırsatı bulmuştur. Sadece tanıdığı çevre ile kendini sınırlamamış, aynı zamanda halkın içine de karışıp burada yaşayan farklı etnik grupların hayat biçimleriyle tanışmıştır. Edindiği tecrübeler ve duygularını eserinde aktaran Grosser-Rilke, o dönem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumları hem siyasi hem sosyal hayat gibi farklı açılardan aktarmış ve okuyucuya farklı bir bakış açısı sunmuştur.

Grosser-Rilke'nin Seyahatnamesindeki Türk İmgesi

Bu çalışmada salt bir imgenin taşıdığı anlam üzerinde durmamak, imgebilim açısından tekrarlanan imgeler ve o imgelerin hangi yönlerinin daha çok ortaya çıkarılmaya çalışıldığını belirginleştirmek adına eserdeki imgeler, aşağıdaki üç başlık içerisinde değerlendirilmektedir. Burada kullanılan imge çerçevesinde Osmanlı dönemindeki Türklerin nasıl nitelendirildiği ve tasvir edildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda Grosser-Rilke'nin sultanı anlatırken sık sık başvurduğu aşağıdaki tamlamalar, örnek olarak gösterilebilir:

Sonunda, diplomatik manevralarıyla bütün Avrupa'nın soluğunu kesen, dehşet saçan uygulamalarıyla tanınan zeki Sultan'ın karşısındaydım. [...] melankolik ve uysal bakan iki muhteşem iri göz bana çevrilmişti. Bu yüzden boşuna sert ve gaddar bir şeyler aradım. [...] Despot bir hükümdarın nasıl olup da bu derece sempatik olabileceğine gerçekten hayret etmiştim. (Grosser-Rilke, 2009, s. 154)

İmgebilim açısından o imgenin birey ve o bireyin temsil ettiği grup veya toplum arasındaki ilişkilere bakıldığında aslında Grosser-Rilke'nin temsil ettiği toplum ile ters düştüğü görülmektedir. Geldiği toplum tarafından dayatılan sultana ilişkin 'sert ve gaddar' imgesi ile kendisinin vardığı yargı arasındaki farkı yukardaki alıntı belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır. Fakat kitabın geneline bakıldığında ise toplumsal önyargının ağır bastığı iddiası eserden alıntılarla temellendirilebilmektedir:

Halk, Sultan'ın doğum gününü de şatafatlı bir şekilde kutlardı. İlkel olanaklarla da olsa bütün evler ışıklandırılırdı. Evlerin kapılarına Kur'an'dan bazı ayetlerle, halifenin uzun yaşaması ve sağlığı için özdeyişler asılırdı. [...] biz Avrupalılar halkın, bu kadar gaddar ve merhametsiz olan halifelerine nasıl olup da böylesine muhteşem bir saygı gösterdiğine akıl erdiremezdik. [...] Çoğunun belki nefret etmesine rağmen, aşağı tabakadan halkın bu kutsal kişiye saygı duyması ise artık kemikleşmiş bir gelenek olmalıydı. (Grosser-Rilke, 2009, s. 229-230)

Yukarıdaki alıntı değerlendirildiğinde Avrupa'da o dönemde Sultan'a ilişkin yaygın bir imgeyi yansıttığı söylenebilir (Zengin, 2013). Zira halk tarafından saygı gören bir Sultan'ın 'bu kadar gaddar ve merhametsiz' bir şekilde nitelendirilmesinin halk içerisinde bir karşılığı olup olmadığı kitapta belirgin değildir. Bu bağlamda aşağı tabakadan halkın Sultan'dan nefret ettiği biçimindeki söylemi de yazarın bizzat vardığı bir yargıdır.

Yukarıdaki belirtildiği gibi aşağıdaki alıntıda da Sultan'a ilişkin Avrupa'da yaygın bir olumsuz görüşün bir yansıması olduğu görülmektedir:

Ve Sultan nihayet her zamanki ihtişamıyla ortaya çıkıyordu, ne ki bakışları ürkek, iyice çökmüş bir adamcağız izlenimini veriyordu, onu bu halde görenler, 'Boğaz'daki hasta adam'ın gerçekten çok hasta olduğuna kanaat getiriyordu. (Grosser-Rilke, 2009, s. 218)

Yukardaki 'gaddar ve merhametsiz' tanımlamasından farklı olarak 'bakışları ürkek, iyice çökmüş bir adamcağız' söyleminin, yönetemez durumda olan bir sultan imgesi çizmesi yine, kendisinin de belirttiği üzere Avrupa'da yaygın bir görüşü ifade etmektedir. Zira 'Boğaz'daki hasta adam' ifadesi o dönemde Sultan'a ilişkin Avrupa'da yaygın bir görüşün yansımasıdır. Benzer ifadeler Curipeschitz Benedict'in 'Yolculuk Günlüğü 1530' ve Ogier Ghislain De Busbecq'in 'Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)'nde de görülmektedir. Burada Grosser-Rilke, birçok seyahatnamede rastlanılabilecek bir imge çizmektedir.

Grosser-Rilke, seyahatnamesinde Abdülhamid'i anlatırken sıkça iki kelimeye başvurmaktadır: *korku ve baskıcı*. Hatta Sultan için "korku peşini bırakmıyordu..." (Grosser-Rilke, 2009, s. 205) ifadesi ile sultana ilişkin bir *korkak imajı* çizmektedir. Bu sultan-imajla onu kahraman ve korkusuz olan Türk halkından ayıştırmaktadır. Böylece eserinde Sultan ile Türk halkının birbirinden ne kadar kopuk yaşadıklarını somutlaştırmaktadır. Çevrede dolaşan söylentiye dayandırarak sarayından hiç çıkmayan sultanın etrafındaki insanların hiçbirinin güvende olmadığını vurgulamaktadır. Tavernier, kaleme almış olduğu seyahatnamesinde benzeri bir biçimde saray hakkında kullandığı ifadeleri kendi gözlemlerine dayandırmamakta, aksine etraftan duyduklarına dayandırmaktadır (Tavernier, 2007, s. 14). Bununla birlikte Grosser-Rilke'nin görüşü Abdülhamid'in ölümüyle birlikte değişmektedir:

Her ne olursa olsun, halifelik rejiminin son dönemindeki en mükemmel sultanı artık iktidarda değildi. Saygı duyulan bir şahsiyeti, devletine belli bir ağırlık kazandırmıştı. Onun yerine getirilen kişi, hükümetin kuklası olmuştu. Abdülhamid'den sonra tahta çıkan Sultan V. Mehmet Reşat kendi iradesini kullanmaktan aciz, siyasi etkisi ve hüviyeti olmayan, sadece hükümetin söylediklerine hizmet eden biriydi. Ömrünü bir nevi hapis olan kafeste geçirmişti. (Grosser-Rilke, 2009, s. 261)

Sultanın ölümüyle birlikte yazarın 'en mükemmel sultanı' ifadesi önceki ifadeleriyle çelişmektedir. Korkak ve baskıcı sultan, birden becerikli, zeki ve iradesini kullanmaktan çekinmeyen 'Saygı duyulan bir şahsiyet' halini almıştır. Bu durum da şüphesiz seyahatnamelerde baskın olan öznel bakış açısıyla örtüşmektedir. Bununla birlikte sultanı nitelendirirken kullandığı *bakışları ürkek, iyice çökmüş bir adamcağız gibi bir önceki ifadelerin benzerini bu sefer* Sultan V. Mehmet Reşat için kullandığı görülmektedir.

Oryantalizm; Batı'nın ürettiği hayali bir Doğu' tasviriydi bu ama uçuk bir Batı rüyası da değildi. Doğu'nun ve ona ait özelliklerin Batılı gözle yeniden kurulmasıydı. Batı'nın karşıt imgesi olarak ona göre kendini tanımladığı ve rahat bir vicdanla sömürebilmek için ötekileştirdiği' suskun Doğu'nun silüetidir. (Parla, 2001)

Parla'nın belirginleştirdiği 'ötekileştirme' kavramı Osmanlı'nın kuruluşundan çöküşüne kadar Osmanlı hakkında yazan birçok yabancı uyruklu insanın yazınsalında görülmektedir. Bu bağlamda tarihsel birikimi açığa çıkartıp iki kültür arasındaki yanlış değerlendirmeleri önlemek için yararlandığımız İmgibilim'den yola çıkarak burada değerlendirilen seyahatnamede dile getirilen farklı imgeleri belirginleştirilerek iki kültürü yakınlaştırmak amaçlanmaktadır (Kula, 1993, s. 15).

Bir sonraki başlıkta daha çok erkeklerin seyahatnameleri mevcut olduğundan fazla söz edilmeyen veya edilemeyen kadınların görünüşüne/giyimine ilişkin Grosser-Rilke, gözlem yapma fırsatı bulmuş ve bu bağlamda sıkça haremle değinmiştir:

İstanbul'daki ilk günlerimde, gerçi hala, bizim anladığımız anlamda "haremli evler", yani çok sayıda kadının bulunduğu evler vardı. Ama bu sadece zengin evlerin bir ayrıcalığıydı, çünkü vasat bir Türk, birden fazla kadına ve çocuğa bakacak durumda değildi. Ama hangi sınıftan olursa olsun kadının konumu hep aynıydı, yani erkek istediği anda onu boşayabilirdi. Haremdeki yaşam da asırlar öncesinin aynıydı. Orası kadınların altın hapisanesiydi. (Grosser-Rilke, 2009, s. 179)

Herhangi bir statüye sahip olmayan ve salt erkek egemen toplum yapısı içerisinde bir hizmetkar gibi görünen kadınlara ilişkin imgeyi eserinde yansıtan Grosser-Rilke, kadınların yaşamı hakkında kitabın genelinde olumlu bir imaj çizmemektedir. Türk kadınlarını Avrupa'daki kadınlarla kıyaslayan Grosser-Rilke, farklılığı bir sonraki alıntıda belirginleştirmektedir:

Türklerin bizim hayat görüşümüze hiç uymayan çok farklı bir ahlak anlayışı var. Bir Avrupalı'nın aldırış bile etmediği bir şeyi ciddiye alıyorlar. Örneğin, sevgililerin ıssız yerlerde gezintiye çıkmaları Türklerin kabul etmeyeceği tehlikeli bir şey, bunun adliyede biten pek çok ürkütücü örneği var. Onlar için en güvenli olan, çocuklarının daima yanında olması. (Grosser-Rilke, 2009, s. 217)

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi kitabın genelinde Avrupa'daki kadın imgesiyle Türk kadın imgesi arasındaki farkın ne denli belirgin olduğunu altı çizilmektedir. Türk kadınına göre Avrupa'daki kadınların daha özgür olduğunu vurgulayan Grosser-Rilke, Türk kadınının bireysel kararlarından ziyade her daim ailesinin kararlarına bağlı yaşamasının onun için hayati önem taşıdığını söylemektedir. Aksinin kendisi için güvenli olmayacağını dile getirmektedir. Bu durum Grosser-Rilke için geçerli değildi: "Büyük bir kabul salonunda diğer davetliler vardı, hepsi erkekti, tek kadın bendim." (Grosser-Rilke, 2009, s. 152) Kadınların yönetsel işlerden uzak tutulduğu, erkeklerle kadınların yaşam alanlarının keskin bir çizgi ile ayrıldığı görülmektedir. Grosser-Rilke, bu durumla ilgili herhangi bir yorum yapmamakta, yalnızca durumu belirtmektedir. Bu durum ise halka açık eğlencelerde geçerli değildir:

İbadetten sonra neşeli, eğlenceli bir gece hayatı başladılar. Zengini fakiri ile bol bol yemekler yenilir; tiyatroya, diğer eğlence yerlerine gidilirdi, bize basit gelen bu eğlencelerden Türkler büyük zevk alırdı. [...] Bütün bu eğlence curcunasında, her şey şaşılacak derecede sakin ve edepli seyrederdi; çünkü alkolün tahrip edici etkisi yoktu. (Grosser-Rilke, 2009, s. 228-229)

Her ne kadar eğlenceleri sakin ve edepli geçse de Grosser-Rilke, diğer seyahatnamelerde olduğu gibi, burada bile 'öteki'leştirilmektedir. Zira 'bize basit' gelen ifadesiyle Avrupa'nın görüşünü temsil ettiğini de dile getirmektedir. Hemen hemen aynı dönem Osmanlı topraklarında bulunan Bareilles "Bu avantajlara, henüz ilkel düzeydeki bir ortamın uyandırdığı özgürlük izlenimi ve bu ortamın Avrupa kentlerinin hem sert hem disiplinli, çalkantılı yaşam tarzından çok, farklı oluşu da eklenmektedir." (Bareilles, 2003, s. 40) basit kelimesi yerine ilkel kelimesini tercih eden Bareilles'te ötekileştirmektedir. Türk kadınları dışarıda giyimlerine dikkat ederdi: "Önümüzden kara çarşafıya sarınmış tepeden tırnağa örtülü Türk kadınlarıyla -kibar kadınlar ipek, yoksullarsa pamuklu kumaştan yapılmış çarşaf giyerdi." (Grosser-Rilke, 2009, s. 166) Türk kadın imgesi, Türk kadınların çocuğuna ya da ailesine karşı yaklaşımında başta kültürel farklılıklara bağlı yanlış anlaşılmalara bulunsun da sonradan hep ılımlı ve sıcak bir tarif olmuştur. Eserinde özellikle

üzerinde durduğu bir diğer konu ise sosyal hayattır. Bu noktada Grosser-Rilke'nin hem Türkiye'deki yaşam biçimlerine hem de insanlarına karşı bir hayranlığı olduğu görülmektedir:

Göksu'nun bir başka özelliği daha vardı. İlkbahar aylarında İstanbul'daki halıların yıkanma yeri, adeta bir fabrika işini görüyordu. [...] —halıları yıkamak için ideal bir yöntemdi! [...] Bizim semtin hamalları katırlarıyla kapıya kadar geliyorlardı, ellerinden herhangi yazılı bir kâğıt almadan, sadece ücreti ödeyip, güvenerek halılar teslim ediliyordu. Sekiz gün sonra, malınız aynı şekilde, harika temizlenmiş olarak elinize ulaşıyordu. Türk dürüstü ve asla çalmıyordu. (Grosser-Rilke, 2009, s. 212-213)

Eserinde yukarıdaki alıntıda olduğu gibi doğrudan Türk halkı hakkında yazarken genellikle olumlu bir imge çizmiştir. Bunu 'Türk dürüstü ve asla çalmıyordu' ifadesinde de görmek olanaklıdır. Buna paralel olarak kitabında Türk halkı hakkında şunu dile getirmektedir: "Sonunda benim iyi yürekli Türklerimin topraklarında rahat yaşayabilecekleri barış sağlandı." (Grosser-Rilke, 2009, s. 268)

Türk halkını o dönemdeki yönetimden ayrı değerlendiren Grosser-Rilke, 'Türklerimin' ifadesiyle İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde Türklerle kurduğu bağın ne kadar güçlü olduğunu gözler önüne sermektedir. Seyahatnamesinin birçok yerinde bu tarz ifadelere rastlamak mümkündür. Bu doğrultuda aşağıdaki alıntı da örnekendirilebilmektedir:

... o da benim gibi Türklerin ülkesine tutkundu [...] Goltz Paşa'nın Türk halkına neden hayran olduğunu daha iyi anlamıştım. İnsanlar en ufak bir şikâyetle bile bulunmadan, acıya katlanıyorlardı. Kendilerine yapılan en küçük bir yardıma da nasıl teşekkür ediyorlar, size nasıl minnet duyuyorlardı, anlatamam. (Grosser-Rilke, 2009, s. 220)

Türk halkıyla kurduğu bağların ne kadar güçlü olduğu bu alıntıda belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Hatta salt kendisinin değil, o dönemde İstanbul'da bulunan başka yabancıların görüşleriyle de Türk halkına ilişkin duygusal bağları, eserde somutlaştırmaktadır. Bu örnekte olduğu gibi Türk halkı hakkında eserinde bahsederken genelde hep olumlu bir imge çizmektedir. Bu da aynı zamanda onlarla her daim bir iletişim içerisinde olduğunu göstermektedir. Hatta yabancıların, Türkler hakkındaki olumsuz yargılarına karşı Türkleri savunmaktadır:

İstanbul'un Türk olmayan halkı asırlar boyu kötü Türklerin korkusunu iliklerinde hissetmiş olmalıydı, oysa onlar benim bugüne kadar tanıdığım en kadirbilir insanlardı. [...] Ama sanıyorum, Ermenilerin ardı arkası kesilmeyen saldırıları genelde çok sakin olan Türklerin sabrını taşırılmıştı. Vefakâr ve sadık Türklerin ulusal duygularını bu derece kabartan sağlam nedenleri olmalıydı. (Grosser-Rilke, 2009, s. 242)

Grosser-Rilke'nin Avrupa ve yabancılar tarafından Türklerin "kötü" olarak nitelendirildiğini belirginleştirirken bile bunun sebebinin Türklerden kaynaklı olmadığına ilişkin söylemi, seyahatnamenin tamamında görülmektedir. Bu bağlamda sürekli bir olumlu Türk imgesi çizilmektedir, fakat bu şekildeki bir Türk imgesine rastlamak pek de mümkün değildi (Tuna, 2002, s. 218-219). Buna paralel Ülkü Ayşe Oğuzhan Börekci'nin belirtmiş olduğu gibi yazılan eserlerde genellikle batı 'olumlu' yönleriyle temsil edilirken, Doğunun ise 'olumsuz' yönleri yaygın biçimde yansıtılmaktadır. Bu bağlamda bu eser, bu denli yoğun ve keskin bir biçimde olumlu Türk imajını savunan nadir seyahatnamelerden biridir.

Sonuç

Eski zamanlardan bu yana yaygın olarak kadınların yerleşik hayat sürdürdüğü ve erkeklerin seyahat etme hakkını elinde tuttuğu düşüncesi hâkimdir. Erkekler denizcilik, tüccarlık veya bilim gibi farklı meslek gruplarının gereği olarak yolculuk etmiştir. Bu sebepten genel olarak günümüze kadar ulaşan seyahatnamelerde erkek egemen bir yapının söz konusu olduğu söylenebilir. Bu durum 19. yüzyılda Osmanlı toprakları hakkında kaleme alınan seyahatnameler için de geçerlidir. Bu konuda araştırma yapıldığında kadınlar tarafından kaleme alınan seyahatnamelere çok az sayıda rastlanacaktır. O dönemde yazılan seyahatnamelerden birini görünür kılmak ve çizmiş olduğu Türk imgesini incelemek adına Anna Grosser-Rilke'nin kaleme almış olduğu seyahatnamesi seçilmiştir.

Çalışmamızın asıl önemli yerini, 1888'de Grosser'in Köln Gazetesi tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nda görevlendirilmesi ile birlikte yazar ile birlikte İstanbul'a taşınmaları ve I. Dünya Savaşı'nın yenilgisine kadar geçen süreci oluşturmaktadır. Çalışmada özellikle sürekli tekrarlanan Sultan, Türk halkı ve Türk kadını başlıklar altında toparlanmış ve incelenmiştir. Bu üç başlık altında incelenen Türk imgesi arasında belirgin farklılık olduğu söylenebilir. Zira Sultan başlığı altındaki imgelerde genelde yazarın köken itibarıyla ait olduğu toplumun belirli kalıpları hakimken, Türk halkı altında daha çok bireysel deneyimler ve tasvirler söz konusudur.

Böylece Edward Said'in söylemiş olduğu 'gerçek' ve 'yansıtılan' arasındaki fark Sultan başlığı altında belirginleşmektedir (Said, 1998, s. 28-39) ve Sultan, 'sisli bir Doğu imgesi' içerisinde 'Doğu despotizmi' çerçevesinde yansıtılmaktadır (Hentsch, 1996, s. 147). Yazar görüşünü güçlendirmek adına Avrupa'daki yaygın söylemlere de başvurmaktadır: 'Boğaz'daki hasta adam'. Böylece Avrupa'nın söylemini merkeze oturtup Türk imgesine evrensel doğru olarak 'gerçeklik' kazandırmaya çalışmaktadır. Oysa Türk halkı imgesine bakıldığında Louis Massignon'un belirttiği gibi onların konuğu olmakta ve Avrupa'nın söyleminden uzaklaşmaktadır. Seyahatnamesindeki 'iyi yürekli Türklerimin' söylemi de Türk halkına yaklaşımını ve kurduğu bağı en güzel şekilde özetlemektedir.

Yazar, Türk kadını tanımlarken Avrupa'daki kadınlarla sık sık kıyaslar. Burada Türk 'kadınların bir altın hapisanesi'nde yaşadığını ve Türk kadınların bu hapisaneden tek başına çıkmasının onun ölümü olduğunu vurgulamaktadır. Diğer başlıklardan farklı olarak sürekli Türk kadını Avrupa'daki kadının yaşamıyla kıyaslayan yazar, Avrupa'daki yaşamın özgürlüğü üzerinde durur. Böylece 'biz' ve karşısındaki 'öteki' çerçevesinde öteki'nin sürekli olumsuz yaşam biçimine bağlı onun üzerine kurmuş olduğu üstünlük belirginlik kazanır. Salt bu üç başlıktan yola çıkıldığında bile aynı yazar ve aynı eserde üç farklı imgeye rastlamanın mümkün olduğu görülmektedir. Burada Anna Grosser-Rilke özellikle Türk kadını hakkında yazdıklarıyla diğer yazarlardan ayrılmaktadır. Zira özellikle yönetsel veya askeri yapılarda eril bakış açısıyla benzer bir bakış açısını sergilerken, Türk kadını hakkında yeni bilgiler sunmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarımı- E.Z., A.K.; Yazı Taslağı E.Z.; İçeriğin Eleştirel İncelenmesi- E.Z.; Son Onay ve Sorumluluk- E.Z., A.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- E.Z., A.K.; Drafting Manuscript- E.Z.; Critical Revision of Manuscript- E.Z.; Final Approval and Accountability- E.Z., A.K.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Albayrak, M. (1995). Osmanlı – Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolunun Yapımı. *Ankara Üniversitesi*

Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Cilt VI, Ankara, s. 1-38.

Armaoğlu, F. (2019). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Kronik Kitap Yayınevi.

- Bareilles, B. (2003). *İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri* (Çev. Ali Berktaç). İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Benedict, C. (1989). *Yolculuk Günlüğü 1530*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Börekçi Oğuzhan, Ü. A. (2010). Bir Oryantalizm Ürünü Olarak İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri Seyahatnamesinde Doğu ve Batı imgeleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Volume 11, Issue 2, s. 1- 26.
- Çağrırcı, M. (2009). *Seyahat. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Daşcıoğlu Y. ve Gürses M. (2012). Mehmed Enisi Yalkı'nın Alman Ruhu Adlı Seyahatnamesine İmgebilimsel Bir Yaklaşım. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*. Volume 7/4, Fall 2012, s. 315-328.
- De Busbecq, O. G. (2013). *Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)* (Çev. Derin Türkömer). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Doğan, Y. (2016). *Hatıratlar ile Sosyal Bilgiler Öğretimi. Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sözlü Yazılı Edebiyat İncelemeleri içinde*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Grosser-Rilke, A. (2009). *İstanbul'da Bir Hoş Sada – Avrupa Saraylarından Yıldız'a*. (Çev. Deniz Banoğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Habinger, G. (2006). Reisen, Raumeignung und Weiblichkeit: zur Geschichte und Motivationsstruktur weiblicher (Vergnügungs-) Reisen. *Zeitschrift der Sozialwissenschaftlichen Studiengesellschaft*, 46(3), s. 271-295.
- Hentsch, T. (1996). *Hayali Doğu-Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı* (Çev. Aysel Bora). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- İnalçık, H. (2021). *Devlet-i Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar – IV. Ayanalar, Tanzimat, Meşrutiyet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kula, O. B. (1993). *Alman kültüründe Türk imgesi 2*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2020). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Tezcan, N. (2011). *Doğumunun 400. yılında Evliya Çelebi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Parla, J. (2001). Oryantalizm Hayali Doğu. *Atlas Dergisi*, Mart 2001 Sayı 96, s. 49.
- Said, E. (1998). *Oryantalizm*, (Çev. Nezih Uzel), İstanbul: İrfan Yayıncılık & Tanıtım.
- Tavernier, J. B. (2007). *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*. (Çev. Teoman Tunçdoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Tuna, B. B. (2002). Şarkiyatçılığı Anlamak, Edward Said'in Üzerine Notlar. *Doğu Batı Dergisi*, 20 (I), s. 211-232.
- Türk Dil Kurumu, Sözlük. Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Yazıcı, H. (2009). *Seyahatname. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Weiß, A. S. (2002). Frauen reisen. "Außenansichten" Salzburgs in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, Cilt 142, s. 221- 242.
- Zemon, D. N. (1997). Religion and Capitalism Once Again? Jewish Merchant Culture in the Seventeenth Century. *Representations*, Sayı 59, s. 56– 84.
- Zengin, E. (2013). Türk-Alman İlişkilerinde Türk İmajını Meydana Getiren Olgular ve Eserlere Yansıması. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, s. 48- 57.